

प्रदक्षिणा

श्रीगणेशाच्या अलौकिक बुद्धिमत्तेबद्दल एक कथा सांगितली जाते. गणेशाच्या बंधूला- कार्तिकेयाला आपले वाहन मोर याच्या गतीबद्दल गर्व झाला. त्याने गणेशाला जलद गतीने पृथ्वीप्रदक्षिणा करण्याचे आव्हान दिले. माता-पित्यांना वंदन करून कार्तिकेय पृथ्वीप्रदक्षिणेला निघून गेला. श्रीगणेश मात्र तेथेच थांबला. प्रदक्षिणा पूर्ण करून परत येणाऱ्या कार्तिकेयाला पाहिल्यावर गणेशाने आपल्या माता-पित्यांना तीन प्रदक्षिणा घातल्या आणि त्यांना वंदन केले.

कार्तिकेयाने परत येऊन माता-पिता बसलेले होते, त्यांना वंदन केले आणि आपण स्पर्धा जिंकली असल्याचा दावा केला. श्री गणेशाने सांगितले, “तू एक पृथ्वीप्रदक्षिणा करीपर्यंत माझ्या तर तीन प्रदक्षिणा पूर्ण झाल्या. आपले माता-पिता म्हणजेच हे संपूर्ण विश्व आहे, हे तुझ्या ध्यानातच आले नाही. आता पार्वती म्हणजेच पंचमहाभूतांनी घडलेली ही पृथ्वी आहे. आणि तात शिव हे या विश्वातले चैतन्य आहे. त्यामुळे त्यांना घातलेली प्रदक्षिणा ही पृथ्वीप्रदक्षिणाच आहे. त्यामुळे स्पर्धा मीच जिंकलेली आहे.”

श्री गणेशाच्या अलौकिक बुद्धिमत्तेचे कौतुक करीत पार्वतीमातेने तोच जिंकला असल्याचा निर्वाळा दिला. यामुळे कार्तिकेय रुसून निघून गेला, अशी ही कथा आहे. आपल्या आराध्य दैवताच्या पूजाविधीत प्रदक्षिणा हे अत्यंत महत्त्वाचे अंग मानले गेले आहे. बाकी सर्व पूजा पूर्ण झाल्यावर साष्टांग नमस्कार घालण्यापूर्वी दैवताला तीन प्रदक्षिणा घालायच्या असतात. याला कारण आपल्या व आपल्या दैवताचे, पूजास्थानाच्या सुरक्षेचे आहे. आपली दैवते, देवळे ही आपल्या संस्कृतीची प्रतीके असतात. आपण या प्रतीकांचे रक्षण करायचे असते. ते करीत असताना आपले रक्षण आपोआपच होऊन जाते.

प्रदक्षिणेचा उद्देश दैवताच्या सर्व बाजूंनी सुरक्षा नीट आहे की नाही ते पाहणे हा असतो. आत्मप्रदक्षिणा करताना स्वतःचे संरक्षण नीट होईल, हे पाहणे हाही असतो. कारण- नंतर साष्टांग नमस्कार घालताना आपल्याला स्वतःचे संरक्षण करता येणे अवघडच असते.

रुद्रसूक्ताच्या नमक अध्यायाच्या शेवटी हात जोडून सर्व दिशांकडे तोंड करून स्वतःची प्रदक्षिणा पूर्ण करायची असते. त्या वेळी आपला द्वेष करणारा शत्रू तेथे आढळल्यास त्याला रुद्राच्या कराल दाढांमध्ये ढकलून त्याला

देहान्ताची शिक्षा द्यायची असते. तसा स्पष्ट उल्लेखच त्या सूक्तांत आहे. दैवत आपले रक्षण करणार आहे, असा भोळा भाव धरून राहणाऱ्यांचे रक्षण तर होत नाहीच; पण त्याच्या दैवताचे पूजास्थानसुद्धा शिल्लक राहत नाही. दैवत आपल्याला रक्षणाची प्रेरणा आणि सामर्थ्य देत असते. रक्षण आपणच करायचे असते.

प्रदक्षिणा तीन तरी घालायच्या असतात. कारण- विघ्ने ही तीन स्वरूपात येऊ शकतात. आध्यात्मिक, आधिभौतिक आणि आधिदैविक. ती सर्वच दूर झाली म्हणजे आपला पूजाविधी यथासांग पार पडतो. आपले आणि आपल्या संस्कृतीचे रक्षण करण्याची बुद्धी आणि बल श्रीमहागणपती आपल्याला देवो !

-भीष्मराज बाम
('मना सज्जना' या पुस्तकातून)